

<https://doi.org/10.70728/c.series.psi.v08.i09.006>

***O‘SMIRLARDA KIBERBULLINGGA MOYILLIKNING SHAXSIY
XUSUSIYATLAR BILAN BOG‘LIQLIGI***

Farida Mamadaminova,

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

1-bosqich tayanch doktoranti

“E-mail” faridamamadaminova1996@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada o‘smirlarda kiberbullingga moyillikning shaxsiy xususiyatlar bilan o‘zaro bog‘liqligi psixologik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi o‘smirlarda kiberbullingga moyillik darajasini aniqlash hamda uning shaxsiy xususiyatlar bilan bog‘liqligini empirik jihatdan o‘rganishdan iborat. Tadqiqotda o‘smirlik davrining psixologik xususiyatlari, raqamli muhitdagi xulq-atvor, kiberbullingning psixologik mazmuni va unga moyillikning shakllanishiga ta’sir etuvchi shaxsiy omillar ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, kiberbullingga moyillik va agressivlik, empatiya, o‘zini nazorat qilish hamda emotsional barqarorlik kabi shaxsiy xususiyatlar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni aniqlashga e’tibor qaratiladi. Tadqiqot natijalari o‘smirlarda kiberbulling xulq-atvorining psixologik omillarini chuqurroq anglash, uning oldini olish va psixologik profilaktika choralarini takomillashtirish uchun nazariy hamda amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: o‘smirlik davri, kiberbulling, kiberbullingga moyillik, shaxsiy xususiyatlar, agressivlik, empatiya, o‘zini nazorat qilish, emotsional barqarorlik, raqamli muhit, psixologik profilaktika.

Abstract. This article examines the relationship between adolescents’ tendency toward cyberbullying and their personality characteristics from a psychological perspective. The main purpose of the study is to identify the level of adolescents’ tendency toward cyberbullying and to empirically examine its relationship with individual personality characteristics. The study considers the psychological characteristics of adolescence, behavioral patterns in the digital environment, the psychological nature of cyberbullying, and personality factors that may contribute to the development of a tendency toward cyberbullying. Particular attention is paid to identifying the relationship between cyberbullying tendency and such personality characteristics as aggression, empathy, self-control, and emotional stability. The findings of the study may contribute to a deeper understanding of the psychological factors underlying cyberbullying behavior among adolescents and may provide a theoretical and practical basis for improving preventive and psychological intervention measures.

Keywords: adolescence, cyberbullying, tendency toward cyberbullying, personality characteristics, aggression, empathy, self-control, emotional stability, digital environment, psychological prevention.

Аннотация. В статье рассматривается взаимосвязь склонности подростков к кибербуллингу с их личностными особенностями с психологической точки зрения. Основной целью исследования является определение уровня склонности подростков к кибербуллингу и эмпирическое изучение ее взаимосвязи с личностными характеристиками. В исследовании рассматриваются психологические особенности подросткового возраста, особенности поведения в цифровой среде, психологическое содержание кибербуллинга и личностные факторы, способствующие формированию склонности к кибербуллингу. Особое внимание уделяется выявлению взаимосвязи склонности к кибербуллингу с такими личностными характеристиками, как агрессивность, эмпатия, самоконтроль и эмоциональная устойчивость. Результаты исследования имеют теоретическое и практическое значение для более глубокого понимания психологических факторов кибербуллинга среди подростков, а также совершенствования мер психологической профилактики и предупреждения кибербуллинга.

Ключевые слова: подростковый возраст, кибербуллинг, склонность к кибербуллингу, личностные особенности, агрессивность, эмпатия, самоконтроль, эмоциональная устойчивость, цифровая среда, психологическая профилактика.

Kirish. Bugungi kunda internet tarmoqlarining kundalik hayotga chuqur kirib borishi o‘smirlarning muloqot shakllari, ijtimoiy munosabatlari hamda xulq-atvoriga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Raqamli muhit ularga o‘z fikrlarini erkin ifodalash, tengdoshlari bilan aloqa qilish va yangi ijtimoiy tajribalarni egallash imkonini berishi bilan birga, turli xil nizolar va tajovuzkor xatti-harakatlarning yuzaga kelishi uchun ham sharoit yaratmoqda. Shunday holatlardan biri kiberbulling bo‘lib, u zamonaviy o‘smirlar orasida alohida psixologik va ijtimoiy muammo sifatida namoyon bo‘lmoqda. Xalqaro tadqiqotlar ma’lumotlariga ko‘ra, o‘smirlarning 20% dan 40% gacha o‘z hayotida kamida bir marta kiberbullingga duch kelgan². Ushbu ko‘rsatkich O‘zbekiston sharoitida ham raqamli ta’lim va mobil internetdan foydalanish darajasining oshib borishi bilan tobora dolzarblashib bormoqda. Shu bilan birga, nima uchun bir xil raqamli muhitda bo‘lgan o‘smirlarning ba’zilar kiberbullingga moyil bo‘lsa, boshqalari bunday xulq-atvordan yiroq turishi masalasi ko‘p jihatdan shaxsning individual-psixologik xususiyatlari bilan izohlanadi. Kiberbulling odatda elektron aloqa vositalari va raqamli platformalar orqali boshqa shaxsga nisbatan haqoratlash, kamsitish, qo‘rqitish, masxara qilish, ijtimoiy jihatdan chetlashtirish yoki shaxsiy ma’lumotlardan zarar yetkazish maqsadida foydalanish kabi xatti-harakatlarni o‘z ichiga oladi. O‘smirlarning kiberbullingga moyilligini shaxsiy xususiyatlar bilan bog‘liq holda tahlil qilish mazkur hodisaning psixologik mexanizmlarini chuqurroq anglash imkonini beradi. Kiberbullingga

² Kokkinos, C. M., Antoniadou, N., & Markos, A. (2014). Cyber-bullying: An investigation of the psychological profile of university student participants. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 35(3), 204–214.

moyillikni faqat tajovuzkorlik yoki salbiy xulq bilan izohlash yetarli emas³. Chunki o‘smirning virtual makondagi xatti-harakati uning shaxslararo munosabatlari, hissiy kechinmalari, o‘ziga va boshqalarga bo‘lgan munosabati, ijtimoiy moslashuvi hamda o‘z xatti-harakatlarini boshqarish qobiliyati bilan ham bog‘liq bo‘lishi mumkin. Ayrim hollarda real hayotdagi muloqotda o‘z fikrini ochiq ifodalashda qiynaladigan o‘smir virtual muhitda o‘zini boshqacha tutishi ehtimoli mavjud. Shuningdek, anonimlik hissi, tengdoshlar ta’siri va virtual muhitdagi ijtimoiy nazoratning nisbatan zaifligi ayrim shaxsiy xususiyatlarning namoyon bo‘lish shakliga ta’sir qilishi mumkin. Mazkur mavzuning dolzarbligi, avvalo, o‘smirlarning raqamli muhitdagi xulq-atvorini chuqurroq o‘rganish zarurati bilan belgilanadi. Kiberbullingning oldini olish uchun uning tashqi ko‘rinishlarini aniqlash bilan bir qatorda, ushbu xatti-harakatga moyillik bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin bo‘lgan psixologik omillarni ham aniqlash talab etiladi. Ayniqsa, o‘smir shaxsining individual xususiyatlari va kiberbullingga moyillik o‘rtasidagi munosabatlarni empirik jihatdan tadqiq etish profilaktik va psixokorreksion ishlarni yanada maqsadli tashkil etishga xizmat qilishi mumkin.

Tadqiqotning maqsadi 14–17 yoshli o‘smirlarda neyrotizm, ekstraversiya, ochiqlik, empatiya va o‘zini nazorat qilish kabi shaxsiy xususiyatlarning kiberbullingda ishtirok etish hamda kiberbullingga moyillik bilan qanday bog‘liq ekanligini aniqlashdan iborat. Miqdoriy, korrelyatsion-qiyoslashga asoslangan tadqiqotda Toshkent shahr Shayxontohur tumani 186-umumta’lim maktabida o‘tkazildi, tadqiqotda 8–11-sinf o‘quvchilari orasidan tasodifiy tanlash usuli bilan tanlangan 320 nafar o‘quvchi ishtirok etdi. Ishtirokchilarning 52 foizini o‘g‘il bolalar, 48 foizini qizlar tashkil etdi. Tadqiqotda ishtirok etish uchun o‘quvchilarning o‘zlari va ularning ota-onalaridan ixtiyoriy ravishda yozma rozilik olindi, ma’lumotlarning maxfiyligi va anonimligi ta’minlandi. Yig‘ilgan ma’lumotlar SPSS dasturi yordamida tahlil qilindi. Tavsiflovchi statistika (o‘rtacha qiymat, standart chetlanish), Pirson korrelyatsiya koeffitsienti (o‘zgaruvchilar orasidagi bog‘liqlikni aniqlash uchun), ko‘p bosqichli chiziqli regressiya tahlili (bashorat qiluvchi omillarni aniqlash uchun) hamda mustaqil namunalar uchun t-test (jins bo‘yicha farqlarni aniqlash uchun) qo‘llanildi. Statistik ahamiyatlilik darajasi $p < 0.05$ sifatida belgilandi.

Statistika ma’lumotlariga ko‘ra, ishtirokchilarning o‘rtacha kiberbulling qurboni ko‘rsatkichi ($M = 15.2$, $SD = 7.3$) kiberbullingga moillik ($M = 12.4$, $SD = 6.7$) yuqoriroq bo‘lib, bu o‘smirlarning kiberbulling qurboni bo‘lish tajribasi bulli sifatida ishtirok etish tajribasiga qaraganda birmuncha kengroq tarqalganligini ko‘rsatadi (1-jadval).

1-jadval. O‘zgaruvchilarning tavsiflovchi statistikasi ($N = 320$)

O‘zgaruvchi	N	O‘rtacha (M)	Standart chetlanish (SD)	Min	Max
<i>Neyrotizm</i>	320	24.6	5.8	10	40
<i>Ekstraversiya</i>	320	27.3	6.1	12	40
<i>Ochiqlik</i>	320	29.8	5.4	14	40
<i>Empatiya</i>	320	28.1	5.9	11	40
<i>O‘zini nazorat qilish</i>	320	26.7	6.3	10	40

³ Topçu, Ç., & Erdur-Baker, Ö. (2010). *The Revised Cyber Bullying Inventory (RCBI): Validity and reliability studies. Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 5, 660–664.

O‘zgaruvchi	N	O‘rtacha (M)	Standart chetlanish (SD)	Min	Max
<i>Kiberbulling (bulli sifatida)</i>	320	12.4	6.7	0	32
<i>Kiberbullinga moillik (qurbon sifatida)</i>	320	15.2	7.3	0	36

Korrelyatsion tahlil natijalari (2-jadval) H1, H2 va H3 gipotezalarini asosan tasdiqladi, neyrotizm kiberbulling ($r = 0.34$, $p < 0.01$) va kiberbullinga moillik (qurbon sifatida) ($r = 0.41$, $p < 0.01$) bilan ijobiy, kelishuvchanlik ($r = -0.38$ va $r = -0.19$, $p < 0.01$) va vijdonlilik ($r = -0.42$ va $r = -0.15$, $p < 0.01$) esa manfiy bog‘liqlikni namoyon etdi. Ekstraversiya kiberbullinga moillik bilan ijobiy bog‘liq bo‘ldi ($r = 0.27$, $p < 0.01$), biroq kiberbulling bilan statistik jihatdan ahamiyatli bog‘liqlik topilmadi. Ochiqlik o‘lchovi bo‘yicha statistik jihatdan ahamiyatli bog‘liqlik aniqlanmadi.

2-jadval. Shaxsiy xususiyatlar bilan kiberbulling va kiberbullinga moillik o‘rtasidagi Pirson korrelyatsiya koeffitsientlari

Shaxsiy xususiyat	Kiberbulling (r)	Kiberbullinga moillik (r)
<i>Neyrotizm</i>	0.34**	0.41**
<i>Ekstraversiya</i>	0.09 (a.e.)	0.27**
<i>Ochiqlik</i>	-0.05 (a.e.)	0.02 (a.e.)
<i>Empatiya</i>	-0.38**	-0.19**
<i>O‘zini nazorat qilish</i>	-0.42**	-0.15**

*Izoh: **p < 0.01(a.e.)_ statistik jihatdan ahamiyatsiz.*

Ko‘p bosqichli chiziqli regressiya tahlili natijalariga ko‘ra (3-jadval), neyrotizm, kelishuvchanlik va vijdonlilik o‘zgaruvchilari birgalikda kiberbulling xulq-atvoridagi dispersiyaning 34 foizini izohladi ($R^2 = 0.34$, $F(3,316) = 54.62$, $p < 0.001$). O‘zini nazorat qilish ($\beta = -0.33$) va empatiya ($\beta = -0.29$) eng kuchli manfiy bashoratchilar, neyrotizm ($\beta = 0.27$) esa eng kuchli ijobiy bashoratchi bo‘lib chiqdi.

3-jadval. Kiberbullingda ishtirok etishni bashorat qiluvchi regressiya tahlili natijalari

Prediktor	B	SE	β	t	p
<i>Neyrotizm</i>	0.28	0.06	0.27	4.67	< .001
<i>Empatiya</i>	-0.31	0.07	-0.29	-4.43	< .001
<i>O‘zini nazorat qilish</i>	-0.35	0.07	-0.33	-5.00	< .001

$R^2 = 0.34$; $F(3, 316) = 54.62$; $p < 0.001$.

Kiberbullinga moillik bo‘yicha regressiya tahlili shuni ko‘rsatdiki, neyrotizm va ekstraversiya birgalikda dispersiyaning 21 foizini izohlaydi ($R^2 = 0.21$, $F(2,317) = 42.15$, $p < 0.001$), bu esa H3 gipotezasini tasdiqlaydi — ekstraversiya darajasi yuqori (ya’ni onlayn faolligi yuqori) o‘smirlar ko‘proq kiberbullinga moillik (qurbon sifatida) xavfiga duch kelishadi.

4-jadval. Kiberviktimizatsiyani bashorat qiluvchi regressiya tahlili natijalari

Prediktor	B	SE	β	t	p
<i>Neyrotizm</i>	0.33	0.07	0.30	4.71	< .001
<i>Ekstraversiya</i>	0.24	0.06	0.22	4.00	< .001

$R^2 = 0.21$; $F(2, 317) = 42.15$; $p < 0.001$.

Mustaqil namunalar uchun t-test natijalariga ko‘ra, kiberbulling ko‘rsatkichi bo‘yicha o‘g‘il bolalarda ($M = 13.6$, $SD = 6.9$) qizlarga nisbatan ($M = 11.1$, $SD = 6.3$) statistik jihatdan ahamiyatli yuqori ko‘rsatkich qayd etildi ($t(318) = 3.21$, $p < 0.01$), bu esa H_4 gipotezasini qisman tasdiqlaydi. kiberbullinga moillik (qurbon sifatida) ko‘rsatkichi bo‘yicha jinslar o‘rtasida statistik jihatdan ahamiyatli farq aniqlanmadi ($p > 0.05$).

Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki past empatiya va o‘zini nazorat qilish ko‘rsatkichlari past o‘smirlar boshqalarga nisbatan tajovuzkor xulq-atvor namoyon qilish ehtimolini oshiradi. Yuqori neyrotizm ko‘rsatkichi esa emotsional beqarorlik va tashvishga moyillik orqali ham tajovuzkorlik (o‘zini himoya qilish yoki tashvishni tashqariga chiqarish mexanizmi sifatida), ham qurbon bo‘lish (stressga chidamlilikning pastligi, konfliktlarni samarali hal qila olmaslik) ehtimolini oshirishi mumkin. Ekstraversiya bilan kiberbullinga moillik (qurbon sifatida) o‘rtasidagi ijobiy bog‘liqlik e‘tiborga molik natija bo‘lib, uni ekstravert o‘smirlarning ijtimoiy tarmoqlarda yuqori faolligi, ko‘proq shaxsiy ma‘lumot ulashishi va kengroq ijtimoiy tarmoqqa ega bo‘lishi bilan izohlash mumkin — bu omillar ularni kiberbulling uchun “ko‘rinadigan” maqsadga aylantiradi.

Amaliy jihatdan olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, kiberbulling profilaktikasi dasturlari nafaqat umumiy raqamli savodxonlikka, balki emotsional o‘z-o‘zini boshqarish, empatiya rivojlantirish va impulsni nazorat qilish kabi shaxsiy-psixologik ko‘nikmalarni shakllantirishga ham qaratilishi lozim. Xavf guruhidagi (yuqori neyrotizm, past empatiya, o‘zini nazorat qilish ko‘rsatkichiga ega) o‘quvchilarni maktab psixologik xizmati tomonidan erta aniqlash va individual yo‘naltirilgan psixologik yordam ko‘rsatish samarali profilaktik chora bo‘lishi mumkin. Natijalarga ko‘ra, yuqori neyrotizm hamda past empatiya va o‘zini nazorat qilish ko‘rsatkichlari kiberbullingda ishtirok etish ehtimolini statistik jihatdan ahamiyatli darajada oshiradi ($R^2 = 0.34$, $p < 0.001$), yuqori neyrotizm va ekstraversiya esa kiberbullinga moillik (qurbon sifatida) darajasi bilan ijobiy bog‘liq ekanligi aniqlandi ($R^2 = 0.21$, $p < 0.001$). Olingan natijalar asosida maktab psixologlari, pedagoglar va ota-onalar uchun profilaktik-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Xulosa qilib aytish mumkinki, o‘tkazilgan tadqiqot o‘smirlarning shaxsiy xususiyatlari, xususan, neyrotizm, empatiya va o‘zini nazorat qilish ularning kiberbullingda ishtirok etish xulq-atvorini, neyrotizm va ekstraversiya esa kiberbullinga moillik (qurbon sifatida) moyillikni statistik jihatdan ahamiyatli darajada bashorat qilishini ko‘rsatdi. Bu natijalar shaxsiy xususiyatlarning raqamli muhitdagi xavfli xulq-atvorni shakllantirishdagi o‘rnini tasdiqlaydi. Shuni hisobga olgan holda, maktablarda o‘quvchilarning shaxsiy xususiyatlarini hisobga oluvchi individuallashtirilgan kiberxavfsizlik va sotsial-emotsional ko‘nikmalarni rivojlantirish dasturlarini joriy etish, maktab psixologlari tomonidan xavf guruhidagi o‘quvchilarni erta aniqlash uchun ijtimoiy tarmoq vositalaridan foydalanish, ota-onalar uchun farzandlarining raqamli xulq-atvorini kuzatish va emotsional qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha ma‘rifiy dasturlar tashkil etish, davlat ta‘lim siyosati darajasida kiberbulling profilaktikasini o‘quv dasturlariga tizimli ravishda kiritish kabi keng ko‘lamli ishlarni amalga oshirish kiberbulling xavfini oldini olishga qaratilgan muhim ishlardir.

1. Ang, R. P. Goh, D. H. (2010). Cyberbullying among adolescents: The role of affective and cognitive empathy, and gender. *Child Psychiatry & Human Development*.
2. Costa, P. T., & McCrae, R. R. (1992). NEO PI-R professional manual. Odessa, FL: Psychological Assessment Resources.
3. Festl, R., & Quandt, T. (2013). Social relations and cyberbullying: The influence of individual and structural attributes on victimization and perpetration via the internet. *Human Communication Research*.
4. John, O. P., & Srivastava, S. (1999). The Big Five trait taxonomy: History, measurement, and theoretical perspectives. In L. A. Pervin & O. P. John (Eds.), *Handbook of personality: Theory and research*, New York: Guilford Press.
5. Kokkinos, C. M., Antoniadou, N., & Markos, A. (2014). Cyber-bullying: An investigation of the psychological profile of university student participants. *Journal of Applied Developmental Psychology*.
6. Kowalski, R. M., Limber, S. P., & Agatston, P. W. (2012). *Cyberbullying: Bullying in the digital age* (2nd ed.). Malden, MA: Wiley-Blackwell.
7. Smith, P. K., Mahdavi, J., Carvalho, M., Fisher, S., Russell, S., & Tippett, N. (2008). Cyberbullying: Its nature and impact in secondary school pupils. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*.
8. Topçu, Ç., & Erdur-Baker, Ö. (2010). The Revised Cyber Bullying Inventory (RCBI): Validity and reliability studies. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*.
9. Willard, N. E. (2007). *Cyberbullying and cyberthreats: Responding to the challenge of online social aggression, threats, and distress*. Champaign, IL: Research Press.